

نگاهی به جایگاه جمهوری اسلامی ایران
در شرایط جدید ژئوپلیتیک

(علیا بر ژئوپلیتیک و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران)

مؤلف:

دکتر نبی الله رشنو

با مقدمه دکتر محمدرضا حافظ

مرکز فنی مطالعات جهانی شدن

سرشناسنامه	: رشنو، نبی الله، ۱۳۴۷-
عنوان و نام پدیدآور	: نگاهی به جایگاه جمهوری اسلامی ایران در شرایط جدید ژئوپلیتیک (تحلیلی بر ژئوپلیتیک و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران) / مؤلف نبی الله رشنو؛ با مقدمه محمدرضا حافظ نیا.
مشخصات نشر	: تهران: مرکز ملی مطالعات جهانی شدن، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۳۱۳ ص.
شابک	: 978-600-92994-3-0
دیتا بیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: جغرافیای سیاسی--ایران
موضوع	: سیاست جغرافیایی--ایران
شناسه افزوده	: حافظ نیا، محمدرضا، ۱۳۳۴-، مقدمه نویسنده
شناسه افزوده	: مرکز ملی مطالعات جهانی شدن
رده بندی کنگره	: ۳۹۲ / ۵۳۱۹ ج۲
رده بندی دیویی	: ۳۲۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۱۷۷۶۴

نگاهی به جایگاه جمهوری اسلامی ایران در شرایط جدید ژئوپلیتیک (تحلیلی بر ژئوپلیتیک و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران)

مؤلف: نبی الله رشنو، با مقدمه محمدرضا حافظ نیا

ویراستار: علی اصغر عطاءاللهی

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: فروردین ۱۳۹۲

تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه

ناشر: انتشارات مرکز ملی جهانی شدن

چاپ و صحافی: آیین چاپ تابان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۹۹۴-۳-۰

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

تمام حقوق مادی و معنوی این اثر برای ناشر محفوظ است.

نشانی ناشر: تهران، سعادت آباد، خیابان هجدهم، پلاک ۱۷

تلفن: ۷-۲۲۰۷۳۰۲۴، نمابر: ۲۲۰۶۳۹۸۱

پیشگفتار:

سرشت پویا و متحول نظام قدرت جهانی و توزیع فضایی و منطقه‌ای آن در جهان که عمدتاً تحت تأثیر تحول در علم و تکنولوژی و سطح آگاهی ملت‌ها از سویی و تحول در نقش و کارکرد عوامل ثابت و متغیر ژئوپلیتیکی از سوی دیگر قرار دارد، باعث می‌شود که نظام جهانی و نظام‌های منطقه‌ای و روابط دولت‌ها و ملت‌ها با یکدیگر دائماً در حال تحول و دگرگونی باشد. این واقعیت ضرورت می‌بخشد که برای دستیابی به درک عمیق ماهیت پدیده‌های سیاسی را در سطوح جهانی، منطقه‌ای و محلی، کیفیت تحلیل‌گری آنها و نیز عوامل پیدایش و بازتاب کارکرد پدیده‌ها را اجتناب‌ناپذیر می‌کند و میدان عمل گسترده‌ی را فراهم می‌آورد. ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی و جغرافیای سیاسی ممالک می‌گذارد.

بروز دگرگونی در نظام جهانی با فروپاشی بلوک شرق و گسترش دامنه‌ی رقابت‌های جمعی و فردی بین دولت‌ها در سطح جهانی و منطقه‌ای و توسعه‌ی فرآیندهای همگرایی و واگرایی در رفتار دولت‌ها باعث تحول در قلمرو و ایجاد تحولاتی و اثربخشی جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک در ممالک هزاره‌ی سوم شده است، به نحوی که پویایی و غنای این بخش از جایگاه تحلیلی ممالک، به‌ویژه در دو دهه‌ی اخیر افزوده است و آن را در دوره‌ی تحلیل‌های فعال و جذاب سیاسی و تعاملاتی دولت‌ها گذاشته است.

در این فضای جدید کشور ما نیز در یکی از حساس‌ترین موقعیت‌های ژئوپلیتیکی جهان قرار گرفته است، به نحوی که مناطق ژئوپلیتیکی فعالی با کارکردهای گسترده و متعدد گرداگرد آن را فرا گرفته و آن را به‌صورت کانون جاذبه‌ی دیپلماسی منطقه‌ای و جهانی قرار داده است. این موقعیت نه تنها باعث تأثیرگذاری ایران بر فرآیندهای تحولات جهانی و منطقه‌ای می‌شود بلکه کارکرد مناطق پیرامونی نیز می‌تواند مسائل ایران را تحت تأثیر بگیرد. موقعیت ایران در نظام جهانی و منطقه‌ای و کنش و روابط متقابل آن با قطب‌های قدرت جهانی و مناطق ژئوپلیتیکی، دائماً مسائل جدیدی را برای آفرینند که مجموعاً زمینه‌ی بسیار مناسبی را برای مطالعه‌ی عوامل پویا و متحول سیاسی و ژئوپلیتیک بر واقعیت‌های جغرافیایی مولد قدرت فراهم می‌کند. این امر می‌تواند سازماندهی سلسله‌مراتبی قدرت و فرایندهای سیاسی در فضای جغرافیایی را حول محور جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک برای ج.ا.ا به همراه داشته باشد و متقابلاً این پویایی اوضاع، ضمن گسترش حوزه‌ی معرفتی جغرافیای سیاسی و اهمیت ژئوپلیتیکی ج.ا.ا در نظام روابط بین‌الملل، می‌تواند به شناخت بهتر دولت مردان کشور برای اتخاذ اولویت‌ها و سیاست‌ها و خط‌مشی‌ها با حداکثر بازدهی در جهت تأمین بهینه‌ی امنیت و منافع ملی کشور کمک کند. به بیانی دیگر راه و مسیر ارتقاء جایگاه بین‌المللی و تبدیل ایران به قدرتی برتر

و جلب اعتماد بازیگران مؤثر در نظام بین‌الملل، با تمسک به تأمین منافع متقابل و بر بستر مؤلفه‌ها و مبانی ژئوپلیتیک ایران میسر است. تحقق این مهم مستلزم آگاهی و اشراف مسئولان اعم از تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران کشور بر یافته‌ها و تحلیل‌های علمی دانش ژئوپلیتیک است.

کتاب «نگاهی به جایگاه جمهوری اسلامی ایران در شرایط جدید ژئوپلیتیک» با تحلیلی بر تاثیرهای متقابل عوامل ژئوپلیتیکی بر مؤلفه‌های سیاست و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران، درشش فصل و عناوین و موضوعاتی پیوسته تالیف و تنظیم شده است. فصل اول این کتاب با عنوان «مبانی نظری» تبیین و تشریح مؤلفه‌های بنیادین و عمده‌تأییدار در نگرش‌ها و دیدگاههای مطالعاتی و علمی مورد تأکید در تحلیل‌ها و بررسی‌های ژئوپلیتیکی توجه شده است. فصل دوم با عنوان «(کلیات جغرافیایی)» تشریح و تحلیل ویژگی‌ها، خصوصیات و اوضاع جغرافیای طبیعی و انسانی ایران اختصاص یافته است. در فصل سوم «(ویژگی‌های ژئوپلیتیک ایران)» بررسی و روی ویژگی‌ها و ظرفیت‌های کنونی ژئوپلیتیک ایران تأکید شده است. فصل چهارم به «(سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران)» پرداخته است که در آن اوضاع و ساختار کلی حاکم بر تدابیر و تصمیمات سیاست خارجی بررسی شده‌اند. در فصل پنجم عنوان «(ژئوپلیتیک و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران)» تحلیل و بررسی تاثیرها و روابط متقابل سیاست خارجی با ظرفیت‌های ویژه‌ی جغرافیایی از جهت دستیابی به توفیقات مطلوب در سیاست خارجی جمهوری اسلامی مورد بحث قرار گرفته‌اند. در فصل پایانی کتاب با عنوان «بسیوی آینده» که به بیان نتایج تحلیلی و کاربردی این موضوع اختصاص یافته است، اهم دستاوردها و راهبردهای محققین در این اثر را در دو سطح ژئوپلیتیکی و پیشنهادهایی استراتژیک مطرح کرده است.

در این کتاب سعی بر آن است که با شناخت دقیق و عمیق و درک مناسب مساعداً و نامساعد ملی و بین‌المللی در ابعاد گوناگون استراتژیک و با تأکید بر عوامل و پدیده‌های ژئوپلیتیک، زمینه‌ها و رویکردهای تحقق فرصت‌ها و مقابله با چالش‌های گوناگون برای حضور مؤثر جمهوری اسلامی ایران در تحولات نظام بین‌الملل با کمترین هزینه و بیشترین منافع تبیین شوند.

در خاتمه، ضمن قدر دانی از مسئولان محترم «(مرکز ملی مطالعات جهانی شدن)» ریاست جمهوری و بخصوص جناب آقای حمیدی فراهانی که نسبت به چاپ و نشر این کتاب عنایات لازم را مبذول داشته‌اند، از مجموعه مساعدت‌ها و همراهی صمیمانه جناب آقای دکتر محمد رضا حافظ‌نیا استاد محترم جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک در دانشگاه تربیت مدرس که در انجام این وظیفه‌ماندگار و بخصوص در حوزه مباحث مربوط به ژئوپلیتیک و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، مؤلف

را با صبوری کامل یاری کرده اند، تشکر و سپاسگزاری می‌کنم. در ارزیابی و بررسی مطالب این کتاب برخی دیگر از اساتید، صاحب‌نظران و متخصصین محترم در حوزه‌های علمی مربوطه نیز نقش آفرینی داشته‌اند که از آن جمله لازم است از عنایات و همکاری صمیمانه آقای دکتر عزت‌الله عزتی پیشکسوت مطالعات ژئوپلیتیک در محافل دانشگاهی ایران، آقای دکتر محمد باقر قالیباف استاد محترم جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک در دانشگاه تهران و آقای دکتر سید موسی پور موسوی استاد محترم در دانشگاه امام حسین (ع) قدردانی و تشکر نمایم. همچنین از برادر محترم جناب آقای علیرضا بکرانی مسئول دفتر نشریات مرکز ملی مطالعات جهانی شدن که در پی‌گیری و انجام اقدامات مربوط قبول زحمت فرموده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم. علاوه بر این؛ گفتنی است که این کتاب حاصل مطالعات گسترده در جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک بوده و از رهیافت‌های سیاست خارجی و روابط بین‌الملل نیز بهره‌مند شده است. لیکن از آنجا که این بحث فقط آغازگر فعالیت علمی گسترده‌ای است، مسلماً فارغ از اشکالات نیست و تکمیل و استمرار آن مستلزم همراهی صمیمانه صاحب‌نظران خواهد بود.

دکتر نبی‌الله رشنبی

زمستان ۱۳۹۱

فهرست

۱۷	 مقدمه
۱۹	 فصل اول: مبانی نظری
۱۹	 مقدمه
۲۱	 سیر تحول در گفتمان ژئوپلیتیک
۲۳	 مفهوم کشوریا مملکت
۲۴	 علت وجودی
۲۵	 هویت ملی
۲۸	 مفهوم سیاست
۲۹	 تحول در ماهیت و مفهوم دولت و حکومت
۳۰	 مفهوم قلمرو در جغرافیای سیاسی
۳۲	 مفهوم منطقه‌ی ژئوپلیتیکی
۳۲	 مفهوم محیط واقعی
۳۳	 مفهوم محیط ادراکی

۳۳	روابط قدرت و سیاست
۳۵	سیاست و روابط بین‌الملل
۳۶	مفهوم و کارکرد قدرت ملی
۳۷	قدرت و نظریه‌های ژئوپلیتیک
۴۱	عوامل مؤثر در ژئوپلیتیک
۴۲	عوامل ثابت ژئوپلیتیک
۴۶	۲- عوامل متغیر ژئوپلیتیک
۴۸	تأثیر ژئوپلیتیک بر
۴۸	تغییر در نظام بین‌المللی
۴۹	بحران ژئوپلیتیک
۵۰	مداخلات بین‌المللی
۵۱	الگوهای اعمال قدرت نرم
۵۳	۱- دیپلماسی فرهنگی و عمومی
۵۴	۲- جنگ‌های مدرن
۵۷	ژئوپلیتیک و سیاست خارجی
۵۹	سیاست خارجی و توسعه
۶۰	اسلام سیاسی و سیاست بین‌الملل
۶۵	مسائل اساسی در جغرافیای سیاسی اسلام
۶۷	ساختار کنونی نظام بین‌الملل
۶۹	دگرگونی هرم‌های قدرت بین‌الملل
۷۰	ساختار نظام جهانی ژئوپلیتیکی
۷۲	سیستم‌ها و زیرسیستم‌های قدرت منطقه‌ای
۷۳	۱- خاورمیانه در نظام بین‌الملل

۷۴ ۲- خلیج فارس در نظام بین الملل

۷۸ ۳- منطقه‌ی خزر- قفقاز در نظام بین الملل

۷۹ ۴- منطقه آسیای مرکزی در نظام بین الملل

۸۱ ۵- منطقه شرق و شبه قاره در نظام بین الملل

۸۲ ژئوپلیتیک و امنیت ملی

۸۴ ژئوپلیتیک و منافع ملی

۸۵ استراتژی و اهداف استراتژیکی

۸۸ استراتژی ژئوپلیتیک

۸۸ جهت گیری های استراتژیکی

۹۰ ژئواکونومی و ژئوپلی

۹۳ چشم انداز تحولات در پازل ژئوپلیتیک چهار

۹۶ ایدئوپلیتیک

۹۹ ژئوپلیتیک هسته ای

۱۰۲ دموکراسی و فضای محیطی و جغرافیایی

۱۰۵ فصل دوم: کلیات جغرافیایی ایران

۱۰۵ مقدمه

۱۰۶ موقعیت فضایی و سرزمینی

۱۰۸ ساختمان زمین شناسی

۱۰۹ توپوگرافی

۱۱۰ اقلیم

۱۱۰ ۱- اقلیم سواحل پست دریای خزر

۱۱۱ ۲- ناحیه اقلیمی معتدل و خنک کوهستانی

۱۱۱ ۳- ناحیه اقلیمی مرکز ایران

۱۱۱.....	۴- ناحیه اقلیمی جنوب غربی و سواحل جنوبی
۱۱۱.....	منابع آب
۱۱۲.....	منابع خاک
۱۱۲.....	پوشش نباتی و جانوری
۱۱۳.....	سیمای انسانی- سیاسی
۱۱۵.....	جغرافیای سیاسی علل وجودی و هویتی ایران
۱۱۶.....	۱- علل وجودی کشور ایران
۱۱۸.....	۲- سیاست محاصره به فرد ایران
۱۱۹.....	۳- پیمان نامه اسلام
۱۲۰.....	۴- سرنوشت تبعه ایران
۱۲۲.....	۵- بنیان های هویتی ایران
۱۲۴.....	۶- پویایی هویت ایرانی
۱۲۷.....	فرآیند قدرت، دولت و حاکمیت در ایران
۱۳۱.....	ساختار ترکیبی ملت
۱۳۲.....	ترکیب نژادی
۱۳۴.....	ایل یا گروه قومی
۱۳۵.....	دین و مذهب
۱۳۶.....	زبان و گویش
۱۳۶.....	مرزها و حدود سیاسی (دوره ی معاصر)
۱۳۷.....	۱- طول مرزهای کنونی ایران
۱۳۸.....	۲- مسیر کنونی و- گمرنی های مرزی
۱۴۰.....	تحول در نگرش های مرزداری
۱۴۳.....	فصل سوم: ویژگی های ژئوپلیتیکی

مقدمه ۱۴۳

جایگاه ایران در نظریه‌های ژئوپلیتیکی ۱۴۴

ایران در گذر تحولات ژئوپلیتیکی ۱۵۱

۱- گذری بر وقایع تاریخی و تحولات ژئوپلیتیک سنتی در ایران ۱۵۲

۲- ایران در دوره تحولات ژئوپلیتیک مدرن ۱۵۳

۳- تحولات ژئوپلیتیک پست مدرن و پیامد آن بر جمهوری اسلامی ایران ۱۵۵

ایران در مسیر تحولات جدید بین‌المللی ۱۵۶

تحلیل سواحل ژئوپلیتیکی ایران ۱۵۸

مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی قریب‌الزمان ایران ۱۶۳

مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی انت‌الزمان ایران ۱۶۴

ژئوپلیتیک شیعه در گذر زمان ۱۶۶

ژئوپلیتیک انرژی ایران ۱۷۵

فصل چهارم: سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ۱۷۹

مقدمه ۱۷۹

ساختارها و فرآیندها در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ۱۸۰

۱- سیاست خارجی ایران و قدرت ملی ۱۸۰

۲- اصول کارکردی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ۱۸۲

۳- منابع انشای اصل در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ۱۸۴

۴- اصول سیاست خارجی از دیدگاه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۸۵

۵- تصمیم‌گیری در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ۱۹۲

۶- دیدگاه‌های اجرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ۱۹۶

۷- نگرش‌های ایدئولوژیک در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ۱۹۷

۸- سیر تحولات در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ۲۰۰

۹- تعارضات استراتژیک در منطقه گرای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران..... ۲۰۸

فصل پنجم: ژئوپلیتیک و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران..... ۲۱۱

مقدمه..... ۲۱۱

چالش‌های ژئوپلیتیک در سیاست و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران..... ۲۱۱

لرزش‌های پیرامونی..... ۲۱۲

مرزهای فاقد کنترل..... ۲۱۴

فقدان چتر حمایتی..... ۲۱۵

الف) ژئوپلیتیک و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران در سطوح همسایگی..... ۲۱۹

۱- روابط و سیاست خارجی در ضلع شمالی ایران..... ۲۱۹

۲- ژئوپلیتیک و روابط خارجی در ضلع جنوبی ایران..... ۲۲۵

۳- تحلیل ژئوپلیتیک و روابط خارجی ایران با انگلستان غربی..... ۲۲۷

۴- تحلیل ژئوپلیتیک و روابط ایران با انگلستان شرقی..... ۲۳۱

۵- تبیین ژئوپلیتیک مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران..... ۲۳۳

الف) منطقه‌ی ژئوپلیتیک دریای خزر..... ۲۳۴

ب) منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس و تنگه هرمز..... ۲۴۰

ج) چالش‌ها و تهدیدها در خلیج فارس..... ۲۴۳

د) ترتیبات امنیت جمعی در خلیج فارس..... ۲۴۵

ب) ژئوپلیتیک و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران در سطوح منطقه‌ای و جهانی..... ۲۴۹

تحولات ژئوپلیتیک و تأثیرهای آن در نظام منطقه‌ای پیرامون ایران..... ۲۴۹

ایران از نگاه استراتژی امنیتی ایالات متحده آمریکا..... ۲۵۴

جایگاه جمهوری اسلامی ایران در طرح‌های خاورمیانه‌ای آمریکا..... ۲۵۶

ایران در فرآیند تحولات استراتژیک اوراسیا..... ۲۶۱

صف بندی قدرت‌ها در مجادله هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران..... ۲۶۳

۲۶۷..... مسائل ناشی از حضور آمریکا در حلقه اول همسایگان ایران

۲۶۹..... ژئوپلیتیک ایران و جایگاه بین‌المللی روسیه

۲۷۲..... ایران و گسترش ناتو به شرق

۲۷۴..... تأثیرات جمهوری اسلامی ایران بر تحولات جاری در کشورهای عربی

۲۷۹..... فصل هشتم: به سوی آینده

۲۷۹..... مقدمه

۲۸۰..... فضای ژئوپلیتیکی

۲۹۵..... چشم‌انداز استراتژیکی

۳۰۳..... منابع

۳۰۳..... منابع فارسی

۳۰۳..... کتاب‌ها

۳۰۸..... مقالات

۳۱۲..... منابع لاتین

رابطه‌ی سیاست و فضای جغرافیایی رابطه‌ای دوجانبه و پویاست. هر سیاستی تظاهرات جغرافیایی / فضایی خاص خود را و هر فضایی نیز سیاست‌های خاص خود را نیاز دارد. کشور ایران با واقع شدن در یکی از حساس‌ترین موقعیت‌های ژئوپلیتیکی جهان، اکنون به یکی از کانونهای جاذبه‌ی دیپلماسی منطقه‌ای و جهانی تبدیل شده است، از این رو این موقعیت باعث تأثیرگذاری ایران بر فرآیندهای جهانی و منطقه‌ای می‌شود.

اوضاع و احوال ای خاص ژئوپلیتیکی ایران نظیر موقعیت جغرافیایی، (استقرار بین دو کانون عمده‌ی انرژی جهانی، منطقه خلیج فارس و تماس مستقیم با آب‌های جهان، دارا بودن منابع نفتی و گازی و غیر آن هر چند که به صورت بالقوه در دسترس نباشد) امتیازات منحصر به فردی برای این کشور است، بهره‌مندی و فرآوری آن مستلزم فهم ژئوپلیتیک و تدبیر مدیریت سیاسی بهینه در حوزه‌ی روابط بین‌الملل و سیاست خارجی ایران است.

کتاب جایگاه جمهوری اسلامی ایران در شرایط جدید ژئوپلیتیک (ژئوپلیتیک و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران) که با تلاش علمی و پژوهشی جناب آقای دکتر نبی‌الله رشنو به رشته‌ی تحریر درآمده است، گامی مؤثر در جهت بازنمایی رابطه بین اقتصاد ژئوپلیتیک ایران با سیاست خارجی آن است، که می‌تواند علاوه بر درک رابطه‌ی مزبور از سوی علاقه‌مندان به این بحث در محیط‌های علمی و اجرایی، به سیاست‌گذاران و مدیران حوزه‌ی روابط بین‌الملل و سیاست خارجی کشور در جهت اتخاذ شیوه‌ها و سیاست‌هایی که متضمن منافع ملی و دستیابی به اهداف کشور باشد کمک کند.

دکتر محمد رضا حافظ‌نیا

۱۳۹۱